

A Mela Méndez, Santi Soliño e Salva Ferradas: easyriders de apocalipses felices.

O alento do tempo: Territorio e memoria

Xaime Toxo

“O universal é o local sen paredes”, escribiu o novelista de Tras os Montes Miguel Torga, e o aserto sérvenos de pasaporte literario para non sentirmos estraños ou estranxeiros en ningún lugar do planeta.

A mobilidade viaxeira converteuse nunha das formas da identidade contemporánea e, no entanto, xa o vimos todo antes: preparamos calquera desprazamento consultando guías, blogs, webs, vídeos... Somos na medida en que formamos parte dunha fileira ordenada para abonar as entradas no parque de atraccións global. Nun planeta sen protagonistas clonámonos en espectadores e actuamos igual ca notarios dunha realidade da que ignoramos case todo, agás a auto foto que traemos con nós de regreso á indiferenza. Con todo, as almas do “locus” están aí, invisibles, reais mais transparentes, intocables. Posiblemente só se poidan explorar con palabras.

A memoria dos cambios, das transformacións, a desaparición ou conservación das herdanzas patrimoniais, vai unida ás estirpes dos humanos que se valeron dun territorio para fundar hábitats. Tamén sucede no caso que nos convoca, a vila onde nacemos. O que nos comunican e transmiten os diferentes Bueu, visibles e invisibles, constitúen o feixe de narrativas da súa historia e intrahistoria: o que sucedeu até chegar ao momento actual, mais tamén as diversas maneiras de traballar, de edificar, ordenar, nomear e falecer. É o que documentamos baixo o epígrafe de patrimonio conservado, sucesos docu-

mentados, arquivos fotográficos ou filmicos, rexistros narrativos e historias de vida. A iso hai que sumarlle os invisibles, as ruínas mudas, os entullos e refugallos, os tellados vencidos, as fachadas cegas, as corredeiras asfaltadas, todo o que contén unha memoria que transcende o puramente arqueolóxico, histórico ou artístico, e ten que ver cunha identidade que xerou símbolos materiais e inmateriais. O que nos fai sentir dun lugar, o que identificamos como noso, ou recoñecemos como parte propia do noso devir.

Non hai nada no tempo, practicamente antonte, existiu unha época na que as casas tiñan nome. Podías percorrer a fachada litoral de Bueu, dende o puntal de Pescadoira ata o Can do Penedo, recitando os patronímicos e alcuños dun urbanismo humano que, á súa vez, elab-

borou un léxico que o representaba: alcriques, forno, peixe, viño, folla de lata, pneumático, tesoiras, conserva, lonxa, barbería, xeo, carretilla, lagar, vai-xela, billa, morto, estacada... A maioría deses vocábulos, o mesmo que o tecido social do que abrollou, fan referencia a unha serie de realizacións materiais e oficios que conformaron a nosa vila e a nosa vida: construcións mariñeiras, estaleiros de ribeira, fontes, lavadoiros, salgas, conserveiras, casas con balcóns ou galerías, peiraos, bufardas, azulexos, alboios, lagares e alpendres. Moitos desapareceron, incluso da nosa memoria. Do patrimonio industrial dun Bueu maioritariamente conserveiro apenas per-

manece un resto no Museo Massó. Moitísimo esfarelouse, outra parte esmoreceu ou agoniza nalgún rocho do invisible.

O proxecto MEMORIA E TERRITORIO supón unha primeira aproximación, non vai máis alá de ser unha proposta de análise subxectiva e de valoración literaria, de determinados acontecementos inseridos no tempo. Baseada na memoria e na fixación textual, viaxa da crónica individual aos recordos comunais. A palabra e a linguaxe son os materiais que lle dan forma a unha arquitectura popular onde todos somos protagonistas.

É un proxecto que adquire sentido desde a continuidade xeracional e alenta unha suxestión explícita de conservación e recuperación desa parte da nosa identidade, a que se transmite oralmente. É a través da curiosidade, o interese e a sensibilidade como unha comunidade que orixina dinámicas de relacións pode compartilas, comprendelas e facelas de todos.

Cando paseas, camiñas ou amasas os recordos, realmente... por onde andas? Que nos aportan determinadas imaxes ou sons que xa non existen, que non volverán a existir? Se digo que canda nenos xogabamos ás buxainas, ao galope ou ás bolas no recheo que había diante da de Attilio, ninguén que teña menos de corenta anos saberá do que falo.

Como se constrúe o que desapareceu? Que pouso deixou en nós? Sobre que realidade intervimos? A inmediata, diríamos, a que temos máis á man; a que está aí, tan próxima que forma parte de NÓS. Sabémonos parte dun mapa humano, que é o pano bordado da nosa intimidade, e dun espazo de casas, rúas ou camiños, lugares de estar e oír: a familia, a casa, os veciños, o barrio, lugar ou parroquia..., e o que hai máis alá. Topografías dunha primeira identidade.

Memoria e territorio I: Meu barrio

Crieime á beira do mar rodeado de xente e voces. Pouco máis había daquela que palabras e realidade física comunal, compartida. A praia de Pescadoira estendíase diante dos meus ollos como a maquina-

ria perfectamente engraxada dunha serie de acontecementos dos que eu formaba parte. Nunca me entendín sen ser de onde veño e daquela xente. Falo dun tempo onde aínda mirabamos regresar á terra os botes polbeiros engalanados a vela desde a boca da ría. A praia era daquela un mundo en si mesmo, un espazo comunal de convivencia e traballo, unha factoría, unha veiga de gamelas e chalanas varadas, un obradoiro de remos, patelas, estobos, rizóns, liñas e ganapáns, unha estacada brillante de aparellos a secar. A praia como lugar traballo é algo hoxe desaparecido, daquela pouco máis había que iso. Das infindas manobras, atraques e amarres, das chamadas e berros, dos copos abertos das rapetas, vertendo por riba da area unha lúa chea de peixe prateado, non queda nada. Mais todo iso estivo alí, onde case nin praia resiste.

Os recordos fíxanse no tempo e permanecen ancorados ao asombro. Aínda vexo a Salvador armar un palangre nunha patela sobre o muro, a María mazando un polbo no penedo, a Chiño prender un lume para encascar un trasmallo. Espértame o chifro da fábrica de

Alonso, moi cedo, asomo á xanela do meu cuarto. Está alborexando, hai mar de fondo e marea baixa. A resaca varre o areal até os pontóns que permanecen en pé do vello peirao de Tapias. Refulxe o mar baixo unha luada que case cega. Hai un home que camiña por riba do “muelle”, vai e vén cargado de trebellos. Arría un cabo amarrado a unha argola e cobra dunha gamela fondeada. Embarca con coidado, tan a modo que semella facelo a cámara lenta. Monta os remos nos toletes e boga. Aínda é noite. Teño nove anos e, sen sabelo, estou construindo os recordos.

Memoria e territorio II: As Escolas.

Meu tío Paco pertencía ao que daquela se chamaba a Sociedade de Cazadores e tiña unha “vespa” á que enganchaba un remolque onde levaba os cans cando ía o monte de caza. Tamén nos levaba a nós á escola cubertos cunha lona os días que chovía. A escola era coñecida como a do Sr. Antonio Magdaleño, propietario do baixo onde se daban as aulas.

Unha casa de cantería que aínda existe na Canceña, case enfronte da capela de San Xosé. Circulaba un regatiño por diante da porta, pouco máis que un rego para veigas, que corría na primavera cheo de larvas de ras ás que chamabamos en español “cucharillas”. Tan diminutas como as meniñas dos ollos, vibraban a centos na transparencia máxica do xogo de apañalas que enchía os nosos recreos. Naquela escola aprendín a ler e escribir. O recordo máis vivo que manteño, nun interior espazoso de mesas e bancos de madeira corridos, evócoo grande e sombrizo, sería a palabra ditado. Como si copiar o texto que a voz do mestre nos recitaba en voz alta fose o único que faciamos alí dentro.

A memoria auditiva talvez sexa a máis difusa das memorias que posuímos. Assimilar un recordo a un son é sumamente complexo. Agora que intento oílos de novo na lembranza os sons que

resoan daquela época son os chifres das conserveiras, o mazar rítmico dos polbos, os apupos de forza que daban os homes cobrando das rapetas ou empurrando as chalanas praia arriba para deixalas en seco, o bater constante do mar contra a area.

A escola por excelencia da miña infancia foi a capela vella de Pescadoira. Hoxe, como tantos outros, un invisible desaparecido, unha mágoa. Cantos nenos e nenas pasaríamos por esa escola? Que recordos gardaremos dela? Da escaleira de pedra sen varanda e do patín tellado que había antes da entrada, a porta de madeira de cor verde, as mesas onde escribiamos os deberes e os bancos nos que nos arrexuntabamos. Os mapas mudos de España pendurados dun cravo para sinalar cun punteiro os afluentes pola dereita e a esquerda dos ríos e os accidentes xeográficos dun territorio que recuperara coa Ditadura as ínfulas imperiais, as cruces omnipotentes e os retratos de ideólogos fascistas. A pedagogía que se aplicaba era a da regra na man e o vimbio nas pernas. Cantabamos que por Dios, la Patria y el Rey murieron nuestros padres... Naquel sobrado longuíssimo de ventás que daban a un mar que os días de marusía rompía con forza volcánica contra a escolleira, había que asumir a tensión da violencia como a forma

natural de relación entre os adultos e os meniños. A sen fin repetición “machadina” das táboas de multiplicar e os nomes dos cabos e provincias onde se topaban: Machichaco en Vizcaia... , enchían o volume lúgubre dunha escola presidida por un inmenso cartel que celebraba os XXV Años de Paz franquista.

O vello edificio da escola de Pescadoira era un cachalote de perpiaños varado na orfandade de ser a única construción levantada en beiramar nesta banda de Bueu, a que ía desde o ramal de Palmeiro deica o centro da vila, onde estaban a praza e a lonxa.

Na Banda do Río, no outro estremos da praia, construíranse casas ás beiras do mar. A diferenza marcábana a conformación da barra de terra firme, orixinada pola desembocadura do río Bispo, que separaba as brañas e xunqueiras que formaban as lagoas da praia.

Mais para un neno de oito anos de idade en 1964, a Banda do Río era outro planeta, habitado por nenos dos que apenas sabiamos nada, aos que nos enfrontabamos nas liortas de bandas que xurdían entre os barrios.

Memoria e territorio III: Os cines.

Inevitablemente somos dun tempo e dun espazo. Non podemos zafar a esas coordenadas. Non podoo fuxir do neno que fun, o que fedellaba nas regañas das pedras buscando queimacasas, ía “ao lance” de pexegos, xogaba a pai, fillo, nai no banco de pedra baixo a balconada da fábrica e botaba liñas aos buraces. Estamos inseridos nesa patria chamada infancia, nun pasado que nunca pasa, que recuperamos co paso dos anos como o momento no que a maxia, o insospeitado, a ficción, son unha parte importante da lóxica que explica os acontecementos que nos sucederon.

A ficción concédenos a posibilidade do simbólico para interpretar e modificar a realidade, permite soñar e imaxinar. Contaba Cunqueiro que cando de neno en Mondoñedo xogaban a indios e vaqueiros, os que facían de indios falaban galego e os vaqueiros español. O simbólico levado aos xogos dos nenos. A ficción na nosa infancia procede maioritaria-

mente dun invento do século que viviamos, que viñera substituír os contos e lendas que até intre forneran a imaxinación da xente. Ese invento era o cine, a gran fábrica de paixóns e devezos. Queriamos ser americanos, porque vivían en cidades con rañaceos onde había de todo; ou romanos, porque eran fortes e vestían coirazas invencibles; ou vaqueiros, porque andaban a cabalo e ninguén lles dicía o que tiñan que facer. Porque o viramos no cine construíamos arcos e espadas para facerlle a guerra aos do Outeiro e o Valado, aínda que sempre rematásemos a pedradas.

Ir ao cine talvez fose a actividade social máis cosmopolita, moderna e democrática nesas décadas dos cincuenta e sesenta do século pasado, onde a transformación que ía supoñer a chegada de cafeterías, restaurantes, pubs e discotecas aínda non fixeran aparición; ou era sumamente minoritaria.

Dos tres cines que había en Bueu do que menos recordos gardo é do Guerra de Beluso. O feito de vivir en Bueu facía que nos movésemos pouco do ámbito central da vila, pero conservo inesquecible a lembranza de ver nese cine a película de animación *101 Dálmatas*, que me deixara fascinado.

O grande cine de Bueu, polo tamaño da sala e da pantalla, o número e calidade das butacas, o empaque maxestoso do edificio, era o cine Avenida. Posuía un pórtico de entrada, vestíbulo amplo separado da sala de proxección por uns cortinóns de pano vermello e varios acomodadores con lanternas os domingos, que era cando se enchía a rebordar. A sesión de media tarde dos domingos daba a impresión que todo Bueu estaba no cine para ver algún filme da United ou M.G.M que nos deixaban aturulados. Posiblemente a primeira vez que fun ao cine na miña vida fose no Avenida, debía contar con seis ou sete anos de idade, acompañando aos meus pais. A película era *Taras Bulba*, estreada en España en 1963. Impresionoume a escuridade da sala, o tamaño xigantesco que adquiría a realidade na pantalla e o terror que me transmitiron as imaxes. Eu era un meniño medorento e pasei a metade da película cos

ollos fechados. Asocieí cine a pasar medo e non o superei até que uns meses despois fun ver, en compañía dos meus irmáns, *Los hermanos Marx en el Oeste*, e alegría dos risos derrotou a apreensión do pánico que arrastraba. A frase de Groucho: “Más madera, es la guerra”, permaneceu en min como a fotografía máis nidia duns nenos chantados diante dos fotogramas que se expoñían no exterior co prospecto que reproducía o cartel na man.

Porén, o cine “underground” de Bueu era por definición o Victoria. Aquela caixa de zapatos, con corredor polo medio dunha ringleira de auténticas cadeiras cinematográficas, incomodas e ruidosas, seducíanos polo carácter barulleiro das sesións infantís. A tropa de nenos e nenas alborotabamos todo o tempo, en ningún momento deixabamos de berrar, empurrar ao que tiñamos diante e aplaudir que gañan

sen os bos, o mesmo que insultabamos a voz en grito aos malos cando perdían, contentos de que os matasen. O Victoria non podía ser máis engaiolante e vitalista.

Naquel Bueu esmagador, opresivo e autoritario o Victoria foi, sen dúbida, o noso primeiro recuncho de liberdade. Alí, en 1966, con once anos de idade, presenciei unha rabuda algarabía de fans do cantante Raphael na proxección do filme “Cuando tú no estás”, do que era actor protagonista. Cada vez que interpretaba un dos seus éxitos musicais púñanse de pé nas cadeiras e berraban arreboladas de emoción. Como agoiraba a miles de quilómetros de distancia Bob Dylan, os tempos estaban cambiando.

Anos despois, sendo un mozo universitario, entrei por última vez no Victoria a ver os 173 minutos que dura *Arde París*, en compañía dalgún dos meus amigos, ou Salva Ferradas ou Santi Soliño. Foi nun día de semana nunhas vacacións de Nadal, non había ninguén máis na sala e aturamos a incomodidade que esqueceramos e o frío penetrante dunha desas nortadas inclementes de Bueu..., até que apareceron os títulos de crédito. Saímos para meternos seguramente na discoteca Gato Azul sen saber que nunca máis volveríamos a entrar naquel caixón de lembranzas.